TERESA FERRO

DIN MORFOLOGIA VERBULUI ÎN *CONCIONES* DE SILVESTRO AMELIO

Voluminoasele *Conciones Latino Muldaue* ale misionarului italian Silvestro Amelio (ms. 2882 de la Biblioteca Academiei Române din București, datat 1725, la a cărui editare colaborez de mai mult timp, până în prezent fiind aproape încheiate interpretarea, transcrierea și fișarea) ne permit câteva reflecții asupra răspândirii diverselor fenomene morfologice în graiurile moldovenești din primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Lucrarea aceasta, cuprinzând optzeci și cinci de predici redactate în latină și traduse în moldovenește într-un total de 916 pagini dense scrise de mână, este, fără îndoială, un document prețios pentru cunoașterea particularităților lingvistice ale limbii române din acea epocă. Cum au demonstrat studii recente[1], importanța contribuției lui S. Amelio la dialectologia istorică românească reiese și din alte compilații ale aceluiași călugăr, cuprinse în ms. AGO Conv. ms. S/XX din „Archivio della Curia Generalizia dei Minori Conventuali" (= în continuare, AGO)[2]: autorul,

---

[1] Asupra lucrărilor lui S. Amelio, a se vedea mai ales contribuțiile lui G. Piccillo, în primul rând *Il manoscritto romeno di Silvestro Amelio (1719). Osservazioni linguistiche,* în SCL, XXXI, 1980, p. 11-30 și *Il Glossario italiano-muldano di S. Amelio (1719). Studio filologico-linguistico e testo,* Catania, 1982. Importanța lui Amelio fusese pusă în evidență din 1925 de C. Tagliavini (*Alcuni manoscritti rumeni sconosciuti di missionari cattolici italiani in Moldavia (sec. XVIII),* în „Studi rumeni", 4, 1929-1930, 44 p.), care cunoștea, totuși, din opera misionarului numai scurtele fragmente publicate de O. Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui S. Amelio din 1719,* în „Grai și suflet", I, 1923-1924, p. 286-311.

[2] Ms. AGO Conv. Mss. S/XX-A-3 (numit D30) cuprinde traducerile în românește ale unui catehism, ale unor formulare pentru administrarea sfintelor taine, ale unor rugăciuni obișnuite pentru credincios, ale *Patimilor lui Cristos* după cei patru evangheliști și un glosar italiano-moldovenesc. Din întregul manuscris, numai glosarul este mai bine cunoscut specialiștilor, pentru că este publicat deja de mai mulți ani de G. Piccillo (*Il Glossario...*, deja citat). Restul operei e mai puțin cunoscut, fiind încă în curs de publicare ediția critică îngrijită de G. Piccillo: prima parte, cuprinzând textul, a apărut în „Balkan-Archiv". Neue Folge, Bd. 17-18, 1992-1993, p. 431-538; cea de-a doua, cuprinzând studiul filologico-lingvistic, se află sub tipar în numărul următor al aceleiași reviste. Pentru ceea ce voi cita din această a doua parte (cu sigla Piccillo, dact.), cifrele de pagină trimit la dactilograma pe care autorul, cu gentilețe, mi-a permis s-o

care a trăit în Moldova circa zece ani, învățase limba la fața locului, mai mult din graiul viu al vorbitorilor și probabil fără a fi frecventat prea mult cultura scrisă a epocii, cu, în primul rând, un caracter religios, destinată ortodocșilor și având, totuși, o circulație modestă în vremurile acelea grele, care cunoșteau, alături de incursiunile tătarilor și de ciumă, o sărăcie profundă și generalizată[3].

Dar, față de alte lucrări ale lui S. Amelio, destinate și ele să ușureze sarcina misionarilor trimiși în Moldova[4], *Conciones* prezintă probleme lingvistice mai variate și mai complexe. Lucrul acesta se datorează nu numai întinderii lucrării (de dimensiuni cu totul diferite de cele ale compilațiilor din ms. AGO, care cuprinde, în total, circa 166 de pagini scrise cu mâna), ci și naturii înseși a textului: în *Conciones*, autorul nu prezintă doar narațiuni simple, ca în *Patimile lui Cristos* (ms. AGO), sau secvențe de întrebări și scurte răspunsuri, ca în Catehismul din ms. citat de la Archivio dei Minori, ci aici ne confruntăm cu întreaga bogăție, varietate și complexitate a stilului oratoric.

Mai mult, *Conciones* au fost scrise în epoca de maturitate a lui S.Amelio, când, retras la Foggia după lunga sa misiune românească, era de acum, cu siguranță, un bun cunoscător al idiomului moldovenesc[5]. În sfârșit, după cum ne lasă să intuim anumite afirmații ale aceluiași Amelio, opera ar fi fost redactată, în forma definitivă în care a ajuns la noi, în cursul unei perioade îndelungate de timp, probabil între 1725 și primii ani de după 1737[6]. Toate aceste date, împreună cu faptul că, aproape sigur, Amelio intenționa să se servească de omilii pentru a-și demonstra priceperea în română, cu scopul de a

utilizez.

[3] Despre imensele dificultăți în care a trebuit să lucreze avem știre directă de la același Amelio, în scrisorile trimise pentru Sacra Congregazione De Propaganda Fide și păstrate în arhiva acestei congregații (vol. III din *Scritture non riferite. Moldavia;* a se vedea, de exemplu, f. 279).

[4] Destinatarii lucrării sunt indicați în continuarea titlului, îh f.1, unde Amelio scrie: *Conciones latinae-muldauo, quibus/quia in dominicis aliisq: festis infr/annum occurentibus ad licteram/possunt uti missionarj, hinc illas habentes.*

[5] S. Amelio petrecuse în Moldova o lungă perioadă a vieții sale: fusese trimis aici în 1712 și a rămas până în 1722, în ultimii doi ani probabil cu însărcinare de prefect. Pentru știrile, puține, asupra vieții misionarului, a se vedea G. Piccillo, *Il Glossario...*, p. 19-25.

[6] Opera este datată 1725 de către însuși autorul, la sfârșitul titlului (f. I^r), dar, cum rezultă dintr-o scrisoare a aceluiași Amelio, datată *Foggia 20 aprilie 1737,* în care misionarul anunța că a trimis generalului ordinului ms. AGO și „anexa grosului volum pe care îl voi realiza încetul cu încetul în viitor; sunt 85 de predicuțe în latină și în moldovenește cu evangheliile lor, cum am mai arătat și altădată".

În 1737, deci, *Conciones* erau în curs de redactare. Pentru scrisoarea citată și pentru datare, a se vedea notele mele publicate în *Akten Theodor Gartner-Tagung,* hgg. G. A. Plangg und Maria Iliescu, Innsbruck, 1987, p. 297-304.

pregăti terenul pentru o recunoaștere oficială a activității sale[7], ne fac să credem că autorul a pus o grijă deosebită în compilarea acestei ultime sale lucrări.

Dincolo de considerațiile de natură externă, și alte fapte, ținând de natura internă a textului, ne duc în aceeași direcție: chiar de la prima lectură este ușor de observat, de exemplu, o diminuare sensibilă a formelor cu labialele palatalizate, un fenomen dialectal cu siguranță activ în Moldova în acea epocă și pe care însuși Amelio îl ilustrează din plin în alte lucrări ale sale[8]. Acest lucru, împreună cu alte elemente, ne face să gândim că Amelio însuși a voit să prezinte un idiom românesc pe cât posibil mai apropiat de o normă literară regională care, de altfel, se va și consolida spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Dar în ce măsură era el capabil să perceapă această normă și după ce modele și în ce măsură registrul vorbit și popular mai avea influență în scrisul său se va putea, probabil, spune doar după crercetări duse la bun sfârșit.

Observațiile care urmează se referă doar la 4/5 din întreg manuscrisul: un material, așadar, suficient pentru a oferi o panoramă destul de clară asupra evoluției unor fapte lingvistice, dar insuficient pentru a trage concluzii definitive.

Fenomenele selecționate pentru această primă cercetare nu sunt nici singurele, nici cele mai importante pe care le prezintă textul: au fost preferate, într-adevăr, faptele morfologice mai frapante și mai ales cele pe care lingvistica românească le-a folosit în ultimii ani ca „instrumente de control" pentru divergențele dialectale din textele vechi.

Viitorul

La persoana a treia singular, auxiliarul viitorului este astăzi *o* în aria meridională (Banat, Muntenia, Dobrogea, în partea de sud a Crișanei, în Oltenia de sud-est), în timp ce în celelalte regiuni este *a*[9]. Această ultimă formă, provenind, probabil, din *va*[10], începe să apară din ce în ce mai frecvent, în textele moldovenești și transilvănene de după 1600[11]. După datele de care

---

[7] Din 1726, de exemplu, datează o scrisoare către cardinalul Sacripanti, în care misionarul cere să aibă „anumite titluri asupra valahilor din Ungaria și Transilvania, nu din ambiție, ci pentru a-l sluji pe Dzeu și Sf. Biserică, fiind expert în acea limbă"; pentru aceste date, cf. G. Piccillo, *Il Glossario...*, p. 22.

[8] Pentru prezența fenomenului în ms. AGO, cf. G. Piccillo, dact., p. 71.

[9] Cf. ALRM II s.n., vol. IV, h. 1566 și 1573.

[10] Cf. A. Lombard, *Le futur roumain du type* o să cânt, în BL, VII, 1939, p. 7; E. Berea-Găgeanu, *Viitorul în limba română*, București, 1979, p. 44-45.

[11] Ion Ghetie, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 253 (în continuare: Gheție–Mareș, *Graiurile*).

dispunem, forma sudică *o* este înregistrată în Muntenia într-un text din 1700[12]. În schimb, singura atestare a lui *o* + infinitivul care se cunoaște în aria actuală a lui *a* + infinitivul este din 1766: *o face* (Zlatna–Alba)[13].

Dacă lectura pe care am dat-o pasajului în care *nos emendabit* e tradus de Amelio prin *neö kurazy pre noi* (la f. 121^{v}) este corectă, am avea, în *Conciones*, un al doilea caz curios de *o* + infinitivul în aria nordică. Dată fiind complexitatea pe care o prezintă lectura textului chiar și pentru un program de calculator (*o* poate fi întâlnit sub diferite forme și făcând corp comun cu pronumele sau cu verbul sau cu negația etc.), nu avem toată certitudinea, pentru moment, că acel citat e efectiv singurul exemplu prezent în ms.: nu se poate, într-adevăr, exclude posibilitatea ca un examen minuțios și atent să descopere, sub alți anonimi și bine ascunși *o*, forme rare ale viitorului, caracteristic ariei meridionale. Cât privește proveniența acestei forme în textul lui Amelio, nu ni se pare corect să facem presupuneri mai înainte de a fi stabilit în ce proporție se întâlnește în întreg textul un asemenea morfem.

O altă problemă o ridică folosirea predicativă a formelor de viitor *voi, vei, va, vom, veți, vor (+ vreau, vrei, vrea* etc.). În anumite lucrări de proveniență muntenească, acestea apar, într-adevăr, folosite uneori cu o asemenea funcție, și nu numai ca auxiliare în formarea viitorului: în afară de *Didahiile* lui Antim Ivireanul și de cronicile muntenești în care a fost semnalată prezența fenomenului[14], pentru moment nu putem stabili exact în care alte texte din sec. XVII-XVIII și în ce măsură este atestată o asemenea folosire a lui *a vrea*. G. Ivănescu și, cu el, I. Gheție susțin că folosirea predicativă, relevată în sec. XVIII[15], a privit numai unele dintre persoanele verbului și s-a limitat la aria muntenească. Această afirmație este contrazisă de *Conciones*, unde funcția predicativă *(tipul a* în exemplele care urmează) a formelor auxiliarului viitorului nu este nici rară, nici limitată la anumite persoane și unde *voi, vei* etc. îl traduc pe *volo* folosit în sens absolut *(tipul b)*. Exemplele sunt numeroase, dar ne mulțumim să cităm numai câteva, dând trimiteri la locul din text pentru altele.

Persoana I: *voi să te izbăueskŭ,* 70^{v} „volo mundare"; *voiŭ să dau,* 80^{v} „volo... dare"; *voi să spuiŭ*, 415^{r} „volo aperire rationem" (de două ori pe aceeași pagină); *aszë mÿe voi szădzat pănă voju viny,* 433^{r} „sic cum volo manere", dar și (b) *nui*

---

[12] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare,* București, 1975, p. 337(în continuare: Gheție, BD); a se vedea și E. Berea-Găgeanu, *op. cit.,* p. 57.

[13] Cf. Gheție, BD, p. 172.

[14] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p. 186 și 329 (în continuare: ILRL). La Antim Ivireanul, folosirea predicativă se întâlnește numai la persoana a III-a sg.

[15] Gheție, BD, p. 170.

voi ieŭ morte păkatosului, 336r „nolo mortem peccatoris", unde *voi* este întrebuințat total independent, ca și corespondentul latin „volo";

Persoana a II-a sg.: *dë vÿ* [16] *să fÿ de plyndute,* 81v „si vis perfectus esse"; *cië nŭ vÿ să zy fÿë cÿë,* 107r „quod sibi non vis fieri"; alte exemple la f. 3v, 20r, 89v; (b) *de vei pozy să mă izbeueste prë mine,* 70V „si vis, potes me mundare"; *vÿ, să nŭ te temi de vylfe,* 76v „vis, non timere potestatem"; *de vÿ să faciemă try koliby,* 104r „si vis, faciamus hic tria tabernacula"; *de vy săcië vÿ?,* 374r „quod vis?";

Persoana a III-a sg.: *karie vă ensă să szadă kudynsŭ,* 81r „qui enim cum eo vult manere"; alte exemple la f. 105r, 135v, 259v, 265v, 276r, 277r, 284v, 303r (două apariții), 372r; (b) este bine reprezentat: *dară cië vă frazylor miei, atytë enkurkarie ă kuuyntelor,* 290r „sed quid vult sibi fratres mei tanta verborum inculcatio", *kănd vă,* 346v „quando vult"; *să le vă binele,* 437 r „et bene velit"; *sufletul unde vă sufle,* 455r „spiritus ubi vult spirat";

Persoana I pl.: *de vom să fim* 28v „si volumus esse"; alte apariții la f. 9, 122r (3 exemple), 123v, 128v, 146r, 248v, 249r, 283r, 383r, 454v (două cazuri); (b): *karië vom să në fÿë noă,* 290v „bonum quid nobis ipsis volumus"; *kănd vom szy cierkăm binele tuturorŭ,* 73v „quando omnia bona volumus et querimus";

Persoana a II-a pl.: *de vezy să fizy adevărat bogazy* 320r „si vere diuites vultis"; alte exemple la f. 11v, 105r; (b): *szy dakă nŭ văzy să dazy noă,* 17r „et si non vultis date novam";

Persoana a III-a pl.: *karÿ voră kurat să sărbeză,* 134v „volunt celebrare"; alte exemple la f. 72v, 86r (două apariții), 129r, 130v, 131v, 132r, 136r, 272r, 296v, 299v, 300v, 302r, 303r (două ocurențe), 348r (două exemple), 372v, 380v (de cinci ori), 381r (două cazuri), 431r; din (b) pare să nu existe nici un caz.

Pentru a aprecia importanța fenomenului, trebuie să știm în ce proporție se întâlnește în text. În acest sens, un fapt interesant e cel care rezultă din examinarea inversă a manuscrisului: plecând de la secțiunea latină, se poate observa că „volo" e tradus totdeauna prin formele reduse ale lui *a vrea*, cu excepția a trei cazuri de la persoana a III-a pl., din care două sunt înregistrate în aceeași f. 276r (*karie nŭ vrë să aibă, karie nŭ vrë să rabde*) și alta în f. 74v (*de nŭ vrë* „vel si noluerit"). Alte ocurențe ale lui *a vrea* se limitează, cum e și normal, la gerunziu (*vrend,* 351r „volens", întâlnit în șase cazuri) și la infinitiv (*or vrë ior primi,* 267v „et quos voluerint recipiant": în total, 11 cazuri). În ms. AGO, ocurențele lui „volere, volo" sunt puține, dar, acolo unde se întâlnesc, forma preferată e cel mai adesea cea redusă (opt cazuri de forme reduse pentru verbul cu valoare predicativă, față de două din cealaltă serie: *se naj vrem,* 12v

[16] *Vÿ* = *vŭ* este varianta moldovenească a lui *vei*, atestată în Cantemir și Neculce și s-a născut prin închiderea lui *-e-*; cf. E. Berea-Găgeanu, *op. cit.*, p. 44.

verbul cu valoare predicativă, față de două din cealaltă serie: *se naj vrem*, 12ᵛ „se da noi non manca"; *daka vre*, 53ʳ, pers. a III-a sg.). Rezultă din aceasta că seria redusă a lui *a vrea* constituie pentru autor aproape unica formă de exprimare a valorii predicative și absolute a lui „volere". Pe de altă parte, Amelio are o grijă deosebită să mențină distincte cele două funcții diferite, evitând să folosească formele scurte (*oi, ei, a, om, eți, or*)[17], unde *voi* corespunde *lui* „volo". Asemenea variante scurte, în schimb, sunt folosite pe larg alături de cele etimologice (*voi, vei* etc.) unde *a vrea* reprezintă auxiliarul viitorului. Ceea ce se întâmplă întotdeauna și fără nici o excepție.

Pe baza afirmațiilor lui Gheție–Ivănescu la care ne-am referit, s-ar părea că ne găsim în fața unei situații absolut aberante pentru condițiile lingvistice aleMoldovei din acea epocă. În schimb, într-adevăr, funcția predicativă a lui *a vrea* în formele *voi, vei* etc. nu e necunoscută în textele literare vechi[18]: e adevărat că, față de cazurile în care seria redusă e folosită ca auxiliar, cele în care verbul are valoare predicativă par în netă minoritate[19] și pentru fiecare text limitate la anumite persoane[20], dar nu se poate nega că se întâlnesc în toate textele secolului al XVI-lea, de la cele rotacizante până la tipăriturile lui Coresi, la *Palia*, la *Codicele Teodorescu*[21]. Prezența masivă a fenomenului în manuscrisul lui Amelio ar putea fi, așadar, pusă în legătură cu păstrarea unei trăsături vechi care, dată fiind ponderea fenomenului în text, trebuia să fie încă, după toate probabilitățile, o caracteristică a anumitor graiuri moldovenești.

A/au de la persoana a III-a sg. a perfectului compus

Persoana a III-a sg. a auxiliarului *a avea* se întâlnește de cele mai multe ori sub forma *au*, în textele cele mai vechi, provenind din toate regiunile[22]. Textele din sec. al XVI-lea, prezintă, sporadic, și forma *a*[23], care, în secolele următoare

[17] Pentru originea și răspândirea unor asemenea variante fonetice vezi la E. Berea-Găgeanu, *op. cit.*, p. 53-72.

[18] Cf. E. Berea-Găgeanu, *op. cit.*, p. 42: „În secolul al XVI-lea și mai târziu seria *voi, vei, va* este folosită cu o funcție dublă: de auxiliar în structura viitorului și de verb predicativ".

[19] A se vedea, de exemplu, capitolul asupra *Catehismului* lui Coresi în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, p. 79-115 și cele despre *Pravila* lui Coresi, despre *Fragmentul Teodorescu* și despre *Glose Bogdan*, din același volum, la p., respectiv, 245, 356, 451.

[20] Pentru exemple, trimitem la Densusianu, HLR, p. 585-586.

[21] Idem, *ibidem*.

[22] Pentru situațiile din textele vechi, a se vedea Densusianu, HLR, p. 564; Rosetti, ILR; Gheție–Mareș, *Graiurile*, p. 248-251; ILRL, p. 142, 174, 186, 203, 246, 329; C. Frâncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX, 1969, nr. 3, p. 300-308.

[23] Asupra originii controversate a lui *a*, avem o sinteză a explicațiilor propuse în Gheție–Mareș, *Graiurile*, p. 248 și, mai detaliat, într-un articol al lui I. Gheție, *Originea auxiliarului a de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 421-429.

pare să fie într-o ușoară extindere, mai ales în aria muntenească[24].

În perioada care ne interesează, distribuția geografică a celor două forme se configurează astfel: *a* se întâlnește sporadic în Muntenia[25]; *au* e general în textele moldovenești[26]; în alte părți (Transilvania de sud și Banat) se întâlnește numai *au*[27]. Aceeași stare de lucruri se întâlnește și în cursul secolului XVIII[28]. Forma *a*, care începe să câștige teren către sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX[29], se impune apoi în aria sudică (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Transilvania de Sud-Est, Moldova de Sud), în timp ce în regiunile nordice și occidentale se întâlnește *o*, rezultat din asimilarea lui *au*[30], atestat încă de la începutul sec. XVII[31].

Manuscrisul de care ne ocupăm, ca și AGO și alte texte contemporane[32], prezintă cu regularitate *au*, dar înregistrează și unele prezențe mai ciudate ale lui *a*: *el ă dus la kasda* „duxit in stabulum", 281^r; *kăcie la pus predynsü* „quia enim... constituit", 323^r; *kă saü kurazyt să entorsü* „quia mundatus est regressus est", 286^v. Cum se știe de la O. Densusianu încoace, cazurile sporadice de *a* pentru *au* în aria nordică, cel puțin cele înregistrate în cursul secolelor XVI-XVII, sunt considerate dc mulți învățați ca erori ale copiștilor care ar fi omis să-l scrie pe *-u*[33]. După alte opinii, dimpotrivă, asemenea grafii, tocmai pentru că sunt mai frecvente în documentele originale decât în textele literare, ar fi indicii ale unei pronunțări reale pe care norma literară nu o accepta[34]. Această ultimă

---

[24] Gheție–Mareș, *Graiurile*, p. 250-251: după 1600 tinde să se afirme, slab, în graiurile muntenești, unde, totuși, *are* se întâlnește până la începutul secolului al XIX-lea; cf. I. Gheție, *Originea*, p. 428; Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, București, 1979, p. 214.

[25] Gheție, BD, p. 337. Și în *Biblia* de la București se întâlnește numai *are*; ILRL, p. 174.

[26] Gheție, BD, p. 348.

[27] *Ibidem*, p. 355, 362.

[28] Cf. ILRL, P. 203.

[29] Gheție, BD, p. 441.

[30] În legătură cu această proveniență a lui *o*, cercetătorii sunt de aceeași părere; cf. D. Bugeanu, *Viitorul cu* habeo *în limba română. Paradigma* habeo cantare, în SCL, XXI, 1970, nr. 6, p. 635.

[31] Gheție, BD, p. 171. Pentru situația actuală, vezi h. 1549 din ALRM II s. n., vol. IV și h. 382 din ALRM I, vol. II.

[32] În Neculce, de exemplu, se întâlnește numai *au*; ILRL, p. 282.

[33] O. Densusianu, HLR, p. 564.

[34] Cf. C. Frâncu, *art. cit.*, p. 301-308. Pentru toată polemica, vezi I. Gheție, *Originea scrisului în limba română*, p. 421-429, care înclină în favoarea explicației care vede în grafia cu *a* erori ale copiștilor.

teză a fost combătută convingător de I. Gheţie[35], dar şi azi sunt dintre cei care continuă să afirme posibilitatea de a ne afla în prezenţa unor inadvertenţe. Astfel, M. Georgescu, într-o ediţie recentă din *Glosele Bogdan*, susţine: „analiza formelor de auxiliar din *Glosele Bogdan* nu poate stabili cu deplină siguranţă natura cauzelor care au generat notaţia *a*. Având în vedere distribuţia formelor *a–au* în acest text şi în alte texte româneşti, inclusiv în documente, înclinăm să credem că *a* ar putea fi reflexul unei rostiri proprii limbii vorbite la nivelul graiului popular"[36]. Cazurile de *a* pentru *au*, relevabile în Amelio, necunoscute până azi, din motive evidente, pun, deci, serioase semne de întrebare. Dacă nu ne aflăm în faţa unor erori – ipoteză puţin probabilă, dar care, principial, nu poate fi total exclusă –, ce semnificaţie au asemenea perfecte cu auxiliarul *a* la persoana a treia singular? Şi dacă da, prin ce provenienţă? Sau sunt urme ale existenţei, nedocumentată altfel[37], a lui *a* pentru *au* în Moldova, în această epocă? Pentru moment, mulţumindu-ne să semnalăm fenomenul şi nesubestimând problema serioasă pe care o ridică, nu încercăm să dăm un răspuns; acesta ar fi, oricum, pripit, în lipsa unui examen complet al chestiunii.

Imperativul

Găsim, în manuscris, puţine urme ale imperativelor neregulate *adu* şi *vino* (< *a aduce* şi *a veni*). Mai exact, în timp ce al doilea nu este perceput niciodată în text (*vini după mine* „sequere me" 433ʳ, *tü viny după mine* „tu me sequere" 401ʳ, 433ʳ), pe primul îl întâlnim în doar patru cazuri în forma etimologică *adü*[38]: *szy ez adü myna tä* „affer manum tuam", 144ʳ; şi în aceeaşi pagină, construcţia „infer digitum tuum", care devine *aduz degetul;* în sfârşit, reluând acelaşi pasaj la f. 429ʳ, autorul traduce *adü decietul tău... szy adü myna tă.* În rest, imperativul este redat mai des cu conjunctivul hortativ: *să o aduci* „debes offerre", 247ᵛ, *sezy aducy aminte* „memento", 79ʳ. Şi în ms. AGO, faţă de un singur caz de *adu*, la f. 61ᵛ, descoperim diferite ocurenţe ale lui *aduci: aducy aminte* la f. 16ʳ, 39ᵛ, 60ʳ, 64ᵛ. Dintre imperativele neregulate, numai *du, du-te* „vade" este înregistrat în mod obişnuit sub forma sa etimologică (*du* la f. 80ᵛ, 240ᵛ, 247ʳ, 248ʳ, 286ᵛ, 316ʳ, 347ʳ; *dutë* la f. 70ᵛ, 71ʳ, 267ʳ, 298ʳ). Judecând după ce rezultă din textele cele mai vechi[39], persoana a doua a imperativului negativ lung în *-areţi,*

[35] Cf. *Originea*, p. 321-329 şi în special p. 425-428.

[36] Vezi capitolul asupra *Gloselor Bogdan* în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, coordonator: I. Gheţie, Bucureşti, 1982, p. 412.

[37] Cf. Gheţie, *Originea*, p. 429.

[38] În text nu se întâlneşte niciodată varianta moldovenească *adă*, probabil afirmată deja la sfârşitul secolului al XVII-lea (se întâlneşte la Dosoftei); cf. Gheţie, BD, p. 174 şi 348. Pentru răspândirea modernă a lui *adă* în inteagă aria septentrională a României, vezi h. 1621 din ALRM II s.n., vol. IV.

[39] Cf. Densusianu, HLR, p. 574-575; I. Gheţie, BD, p. 174. Azi, formele lungi sunt

-ereți, -ireți era general răspândită în dacoromână, chiar dacă la Coresi apare câte un caz de formă scurtă (*-ați, -eți, -iți*)[40]. În textele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, forma lungă e încă bine reprezentată, dar în textele moldovenești încep să devină mai frecvente cele de tipul *-ați, -eți, -iți:* Dosoftei, de exemplu, prezintă ambele forme[41]. În manuscrisul nostru, forma lungă apare numai în cazul verbului *a teme*: *nü vă temerez* „nolite timere", 224ᵛ; *nü vă temerezy dë acyë* „idem", 117ʳ; *szy nü vă temeriz* „idem", 104ʳ; *nu vă temăryz* „nolite expanescere", 133ᵛ; *nu vă temeryz* „ nolite timere", 142ʳ. Un imperativ arhaic, în ciuda formei grafice neobișnuite în care apare, ar părea și *nu adunare dzy* (= nu adunareți), în f. 94ʳ, al cărui corespondent latin e „nolite thesaurizare"[42].

Examenul invers al textului (de la latină la română) arată că toate celelalte imperative prohibitive prezente în partea latină sunt redate cu forma scurtă (*nüme laudaz* „nolite ergo me laudare", 411ᵛ; *nü greszyzy* „nolite peccare", 246ʳ) sau – cum se întâmplă în cea mai mare parte din cazuri – cu o formă mai explicită de conjunctiv hortativ: *nü fiz dară gryslizy* „nolite ergo soliciti esse", 294ᵛ; *să nü vă punezy ynimile* „nolite cor apponere", 320ʳ; *să nü cynstizy* „nolite habere in acceptionem", 331ᵛ; *să nü kredez* „nolite credere", 350ᵛ etc., pentru un total de 19 cazuri în prima parte a manuscrisului, examinată până acum.

Condiționalul

Conciones prezintă o mare oscilație în ce privește persoana a III-a sg. și pl. de la auxiliarul condiționalului prezent și perfect: în cea mai mare parte a cazurilor găsim *ară*, forma cea mai veche, fără să se poată stabili, din cauza incoerențelor grafice tipice ale textului, dacă ne aflăm în fața lui *are* sau a variantei *ară*[43].

În manuscris, se întâlnește, totuși, frecvent, și forma *ar*, varianta redusă atestată în aproape toate ariile dialectale după 1600[44] și care s-a afirmat, apoi, în

---

înregistrate în partea cea mai de vest a Munteniei, în Oltenia și în Banat, în regiunea Crișanei și în Maramureș; cf. ALRM II s.n., vol. IV, h. 1635 și 1639.

[40] Densusianu, HLR, p. 575. În ce privește complexa și discutata origine a celor două forme, vezi Rosetti, ILR, p. 507-508 și A. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 203.

[41] Gheție, BD, p. 348.

[42] Ms. AGO pare a prezenta o singură formă de imperativ negativ: *nü mă plyndzăzy*, 60ʳ.

[43] *Ară*, formă datorată pronunțării dure a lui [r], atestată și în *Biblia* de la București din 1688, nu pare foarte frecventă în epoca în care scrie Amelio, dar cunoscuse o oarecare răspândire în cea de-a doua jumătate a sec. al XVII-lea, fiind înregistrată, alături de *are*, și în *Cazania* lui Varlaam; cf. Gheție, BD, p. 292.

[44] Gheție, BD, p. 173.

cea mai mare parte a teritoriului dacoromân şi în limba literară modernă. *Ar* începe să apară frecvent în această epocă şi în textele moldoveneşti[45], iar textele dinspre jumătatea sec. XVIII arată că-l înlocuiseră deja pe *are*[46].

Partea din *Conciones* pe care am studiat-o prezintă, în ce priveşte condiţionalul prezent şi perfect, 326 de cazuri cu *ară*, faţă de 90 cu *ar*. Alegerea formei reduse pare dictată de întâmplare. Faptul că autorul se găseşte în faţa unui condiţional prezent sau perfect, de exemplu, nu pare a fi determinant pentru a fi preferată una sau alta dintre variante: alături de *nü sară bukura,* 424ʳ; *ară grăi,* 436ʳ; *kăndü lară enproszka,* 423ᵛ; *ară prăpoueduitu,* 444ʳ şi, respectiv, *ară fi fostu,* 435ᵛ; *kariё arăfi pututü,* 338ʳ; *nară fi vădzut,* 330ᵛ, găsim *pana ar platy,* 333ᵛ; *ar pofty,* 366ᵛ; *arvyni Isus,* 328ᵛ şi, respectiv, *kănd ar fi ieszyt,* 368ʳ; *nar fi putut dё nar fi fost,* 26ᵛ; *kăt sar fi ennalzat,* 31ᵛ; etc.

La fel, nici contextul nu pare să aibă o importanţă în alegerea uneia sau a alteia dintre forme: *ară auă,* 431ᵛ; *dё ară auё,* 296ᵛ, 434ʳ, dar şi *nar auё,* 242ᵛ, 413ᵛ; *sară emplyni,* 439ᵛ, dar şi *sar empliny,* 433ʳ; *li ară hărazy,* 438ᵛ, dar şi *li ar ambrăkä,* 16ʳ; *li arăfi tozy,* 10ʳ, dar şi *lărfi tozy,* 10ʳ; *ară ducie,* 419ᵛ, dar şi *ar ducie,* 437ᵛ; *nar pute,* 14ʳ, dar şi *nară pute,* 14ʳ; etc.

În schimb, adeseori, cele două variante se întâlnesc în acelaşi pasaj sau chiar în acelaşi rând: *cië enkă ară greszy dё liar askunde,* 95ᵛ; *kănd ar fi vinit... szy kănd sară fi făkut,* 80ᵛ; *kănd ar fi iubit... lară vinde,* 127 ; *ară fi... ne ar desteptä,* 446ᵛ; *ciară pofty szy ciar facie rău,* 352ʳ; *arfi luatü de ara fi szadzut,* 407ʳ; *dё narfi mik nü nё ară enluminä kă de nară enuăly,* 27ʳ; etc.

Dar faptul cel mai interesant e că, faţă de ms. AGO, raportul între *ară* şi *ar* este cu totul schimbat. În AGO, care, dată fiind structura în principal dialogată a textului, prezintă puţine forme de condiţional, există totuşi o preponderenţă a grafiilor de tipul *ară* (27 de cazuri), faţă de *ar* (3, la f. 40ᵛ, 55ʳ, 61ᵛ). Motivele unei asemenea inversări de tendinţe nu sunt clare.

Puţinele fenomene studiate până acum duc la concluzia că al doilea manuscris al lui S. Amelio prezintă o dinamică interesantă a tendinţelor conservatoare şi a impulsurilor inovatoare de diferite origini. Primele, care, într-adevăr, par să-l facă pe călugăr să prefere fenomene arhaice uneori neconsemnate în alte lucrări, la o privire atentă ar părea cel mai adesea rezultatul unei adeziuni, aproape necesară, la grai. Foarte probabil, s-a spus, Amelio scria în limba pe care o învăţase de la localnici: fenomenele înregistrate, cu sau fără voia lui, în lucrările sale reflectă, cu multă probabilitate, registrul vorbit şi popular al variantei moldoveneşti a limbii române. Cu alte cuvinte: e puţin probabil că Amelio şi-ar fi extras din cine ştie ce texte vechi, de exemplu,

---

[45] Formele vechi ies mai rapid din uz în Muntenia, în timp ce în sec. XVII şi XVIII textele moldoveneşti prezintă mai frecvent *are*; Gheţie, BD, p. 173.

[46] Pentru detalii, vezi Gheţie, BD, p. 402.

tendința de a utiliza *voi, vei* etc., cu valoare predicativă; dată fiind masiva prezență a fenomenului în manuscrisul său, este, dimpotrivă, mai de crezut că formele folosite de el îi erau singurele cunoscute. În acest sens, *Conciones* confirmă părerile celor ce văd în operele misionarului o reflectare destul de fidelă a graiurilor moldovenești vorbite în epocă[47].

Faptele inovatoare, mai enigmatice, pentru moment, pot fi expresia unor realități diferite (tendințe realmente aparente sau influențe externe, de exemplu) și lasă câmp deschis multor semne de întrebare.

Ponderea și semnificația inovațiilor din textul nostru trebuie să fie citite și prin comparația cu discordanțele evidente care separă *Conciones* de manuscrisele anterioare ale aceluiași autor. Din acest punct de vedere, comparația cu ms. AGO, de multe ori foarte diferit de *Conciones*, apare esențială din punct de vedere metodologic. Din acest prim sondaj a reieșit că unele diferențe își găsesc o explicație plauzibilă în faptul că pentru redactarea primului text autorul s-a folosit de modele cunoscute, acum, cu certitudine – care ar fi putut avea o anumită influență asupra structurii operei sale. Dar tocmai aceste considerații ne impun precauție și ne obligă să nu neglijăm posibilitatea folosirii unor modele ipotetice, directe sau indirecte, și pentru *Conciones*. Prin model direct înțeleg un eventual text cu caracter omiletic la care S. Amelio ar fi avut acces, pe care l-ar fi putut avea sau pe care l-ar fi putut cunoaște: despre așa ceva, până în prezent nu există urme. Modelul indirect s-ar putea defini, în cazul nostru, prin producția literară românească din epoca sa sau din cea imediat anterioară: ce tipărituri sau manuscrise circulaseră în mediile catolice, ce putuse citi Amelio, dacă cunoștea sau nu alfabetul chirilic și operele scrise în acesta: despre toate acestea nu știm aproape nimic.

Posibilitatea influenței din partea unor eventuale modele, până acum de-abia intuită sau, mai bine zis, invocabilă numai teoretic, e una dintre cele mai interesante probleme pe care le pune lucrarea. Și, dată fiind sărăcia știrilor istorice, nu este exclus ca numai un atent examen lingvistic al manuscrisului să-i poată da un răspuns.

În concluzie, deși prezintă unele contradicții care, în ce privește anumite aspecte, devin din ce în ce mai mari pe măsură ce înaintezi în cercetare, apare evident și din scurtele noastre considerații faptul că textul din *Conciones* rămâne un document de primă importanță pentru dialectologia istorică românească.

(În românește de Nicolae Mocanu)

Università degli Studi
Istituto di Filologia Romanza
33100 Udine, Vicolo Florio, 2B
Italia

[47] A se vedea, de exemplu, G. Piccillo, *op. cit.*, p. 124.